УДК 329 (477) (072)

Леонов О. Л., Станкевич В. Л.

ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ ТА БАГАТОПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЙОГО МОЖЛИВІ ПЕРІОДИЗАЦІЇ

У статті аналізуються процеси виникнення багатопартійності й становлення багатопартійної політичної системи в сучасній Україні. Автори наводять та оцінюють численні факти, що відображають вказані процеси. Надане авторське бачення періодизації цих процесів та висловлена оцінка перспектив розвитку багатопартійності в країні.

Ключові слова: *політичні партії, Україна, багатопартійность, громадсько-політичне об'єднання, виборча система, партійна система.*

В статье анализируются процессы возникновения многопартийности и становления многопартийной политической системы в современной Украине. Авторы приводят и оценивают многочисленные фактические данные, которые отображают указанные процессы. Представлено авторское видение периодизации этих процессов и оценка перспектив развития многопартийности в стране.

Ключевые слова: *политические партии, Украина, многопартийность, общественно-политическое объединение, избирательная система, партийная система.*

The article analyses the processes of establishing a multiparty system and a multiparty political system in modern Ukraine. The authors analysed the numerous facts that reflect these processes. The perspectives of a multiparty system in the country have assessed.

Key words: *political parties, Ukraine, multi-party, social and political union, electoral system, party system.*

Дослідження проблем становлення і розвитку багатопартійності та партійної системи політичного представництва в незалежній Україні має беззаперечну наукову та практичну актуальність. Адже, протягом понад півтора століття історичні здобутки переважної більшості країн світу тісно пов'язані з діяльністю політичних партій, що стали важливим чинником їх суспільного розвитку. Не є винятком і сучасна українська держава, де впродовж двох десятиліть незалежного розвитку склалася достатньо цікава та оригінальна (принаймні, для пост радянського простору) партіома. На початку XXI століття стало очевидно, що доля української держави багато в чому залежить від темпів процесу становлення в країні політичної нації, від розвитку власної моделі громадянського суспільства, а отже і від якості політико-партійної структуризації та міцності й впливовості партійних структур.

Слід зазначити, що в незалежній Україні з самих перших років її існування гостро відчувалась необхідність наукового осмислення процесів, які відбувалися в суспільстві і були пов'язані з розвитком політичних партій. Відгуком на цей запит стала достатньо розгалужена наукова література. У першій половині 90-х років XX ст. з'явилися дослідження А. Білоуса, О. Гараня, В. Кременя і Є. Базовкіна, В. Литвина, В. Яблонського присвячені становленню багатопартійності і сучасному політичному процесу в Україні. Прискорення процесу перерозподілу економічної влади і власності та поява певної політичної структуризації в суспільстві знайшли своє відображення в нових наукових дослідженнях.

Суттєво пожвавлюється зацікавлення проблематикою взаємодії партій з державою і суспільством напередодні і після парламентських виборів 1998 р. і президентських 1999 р., про що свідчать дослідження С. Бабія, К. Ващенка, В. Литвина, С. Лінецького, М. Томенка та О. Проценка, Е. Пуфлера, багатьох інших авторів. Зокрема, в 2000 і 2001 році вийшли друком монографії М. Примуша – «Історія і теорія політичних партій» та «Політико-правове регулювання діяльності політичних партій», виходять інші цікаві наукові публікації. І хоча у даних працях досить ґрунтовно висвітлюються процеси партійно-політичного будівництва, вони, по-перше, заслуговують на окремий фаховий аналіз, по-друге, абсолютно не вичерпують тієї множини питань і проблем, які заслуговують на подальшу розробку стосовно нашої української дійсності, особливо враховуючи останні суттєві зміни у політичному бутті та вітчизняному законодавстві. Цими обставинами передусім і обумовлене бажання авторів зробити короткий огляд процесу становлення багатопартійності в країні,

надати її періодизацію та оцінити перспективи подальшого розвитку багатопартійної системи.

Метою пропонованої статті є науковий аналіз процесів становлення багатопартійності в сучасній Україні, спроба їх періодизації та прогностична оцінка перспектив подальшого розвитку багатопартійної політичної системи.

Загальновизнано, що становлення в Україні багатопартійної системи, що змінила монополію комуністичної партії на владу, є одним із найважливіших показників політичної трансформації українського суспільства. Перший період становлення української багатопартійності можна умовно назвати «опозиційно-державним». Він охоплює період до юридичного узаконення самостійного статусу України (1 грудня 1991 р.) [1]. Що стосується початку цього періоду, то одні автори (наприклад, В. Д. Бородинов, М. В. Примуш) відносять його до кінця 1950-х років [2], інші (наприклад, Е. Пуфлер, автори монографії «Політологія посткомунізму...») – до середини або навіть кінця 80-х років XX століття [3]. Наприклад, М. В. Примуш вважає, що сучасна багатопартійність в Україні фактично почала складатися з кінця 50-х років, коли було засновано нелегальну організацію «Український робітничо-селянський союз», який проіснував до 1961 р. [4]. Нагадується, що у середині 70-х років, у Києві було створено «Українську Гельсінську групу» (37 осіб), серед активістів якої були М. Руденко, Л. Лук'яненко, Н. Світлична, В. Чорновіл, Ю. Шухевич та інші дисиденти. На початку 80-х років виникають Український демократичний союз, Український культурологічний клуб, Український християнсько-демократичний фронт, Український екологічний рух «Зелений світ» тощо. Чисельність цих угруповань була невелика. Соціальний склад – переважно представники творчої інтелігенції та студенти.

Перша масова громадсько-політична організація – Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка – створена 12 лютого 1989 р. (у Львові обласне Товариство рідної мови було створене ще в червні 1988 р.). Ця спілка у 1992 р., напередодні кризу та розпаду, налічувала близько 450 тис. членів. Восени 1989 р. виникло масове громадсько-політичне об'єднання «Народний Рух», яке зародилося у середовищі київських радянських письменників. У його акціях були одночасно задіяні сотні тисяч людей («Живий ланцюг» у 1990 р. з нагоди так званого «Дня злуки» або «Дня соборності» України – навіть до 5 млн людей). Отже, першим етапом формування багатопартійності в Україні частина науковців вважає тридцятирічний період від хрущовської відлиги до горбачовської перебудови, коли виникали й формувалися (в основному нелегально) політичні об'єднання і рухи, які пізніше ставали підґрунтям політичних партій [5].

Але, на думку авторів, дисидентські угрупування кінця 1950-х років були настільки дрібними й малозначущими в політичному житті радянського суспільства, настільки сильно переслідувалися потужним репресивним апаратом радянсько-комуністичної держави, що говорити про формування багатопартійності в той час видається занадто вільним і малопереконливим припущенням. Тоталітарна держава занадто пильно охороняла монополію КПРС на владу, щоб допустити розвиток багатопартійності без дозволу керівництва КПРС [6]. Тому, більш обґрунтованою ми вважаємо точку зору тих фахівців, які обстоюють думку, що зародки багатопартійності почали формуватися в СРСР з кінця 1985 р. [7]. Саме відтоді почала оживати Українська Гельсінська Група, розпочалося формування демократичних організацій – «Меморіалу», асоціації «Зелений Світ», Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка (1989 р.). 16 лютого 1989 р. в газеті «Літературна Україна» був опублікований проект Програми Народного Руху України, який хоча й був ініційований українськими радянськими письменниками-комуністами, але швидко перетворився на опозиційну до КПРС – КПУ структуру [8]. В політичне життя країни почали бурхливо входити численні політизовані групи, угруповання, рухи, об'єднання, які проголошували себе партіями. Спочатку вони намагалися (здебільшого на мітинговому рівні) формулювати свої програмні положення, проголошували й жваво тиражували різного роду політичні маніфести та звернення.

Джерелом багатопартійності стали дві тенденції громадсько-політичного розвитку радянського суспільства другої половини 80-х років. Перша тенденція проявилася в тому, що всередині КПРС та її громадських сателітів виникли політичні сили, які прагнули докорінної перебудови й реформування суспільства та всіх його інституцій на основі широкої демократизації. Ці політичні угруповання спершу пройшли шлях ідейно-політичної консолідації в лавах компартії через утворення своїх власних платформ, а вже потім відбулося їх остаточне відокремлення від КПРС і створення самостійних партій.

Друга тенденція призвела до появи інших, переважно антикомуністичних партій, що формувалися з колишніх підпільних опозиційних сил, які в умовах демократизації та гласності отримали реальну можливість не тільки легалізуватися, а й оформлятися в політичні організації. Їх витоки корінилися в дорадянських інтелектуальних та національних традиціях і прагненнях. На реалізацію обох згаданих тенденцій, безумовно вплинула та обставина, що верхівка комуністичної еліти вже давно почала обтяжуватися вимушеною аскезою комуністичної ідеології та партійної етики, які стояли на заваді споживацьких та накопичувальних інстинктів владної еліти та перешкоджали гарантуванню як її власного майбутнього, так і майбутнього її нащадків.

З формально-юридичної точки зору хронологічним відліком переходу до багатопартійності в колишньому СРСР можна назвати березень 1990 року, коли була змінена редакція ст. 6 Конституції СРСР, де вже не велася мова про керівну роль КПРС, а говорилося, що політичні партії, профспілки, молодіжні, інші громадські організації і масові рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депу-

татів і в інших формах беруть участь у розробці політики держави і в управлінні державними і громадськими справами [9].

9 жовтня 1990 р. був прийнятий Закон СРСР «Про громадські об'єднання», який вступив у дію з 1 січня 1991 р. і встановив, що політична партія, як різновид громадських об'єднань, утворюється і діє на засадах добровільності, рівноправ'я її членів, самоуправління, законності, гласності [10]. Саме таким чином була створена правова основа формування багатопартійності. Вже на початку 1991 р. в Радянському Союзі і в Україні постали сотні і навіть тисячі громадсько-політичних організацій, які прагнули бути незалежними від державного та партійного контролю. В Україні цей процес тривав активно, а за кількістю політичних угруповань, що протистояли КПРС, він був значно ширшим, ніж загалом по СРСР.

Протягом 1990 – серпня 1991 р. в Україні було проголошено створення більше десятка партій переважно національно-демократичної та антикомуністичної спрямованості. 13 січня 1989 р. у Львові був заснований Український Християнсько-Демократичний Фронт, який на 2-му з'їзді 21-22 квітня 1990 р. реорганізувався в Українську Християнсько-Демократичну партію. 8 квітня 1990 р. у Львові було створено Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України». 29 квітня 1990 р. в Києві була створена Українська Республіканська партія (УРП). 25 травня 1990 р. там же була створена Соціал-Демократична партія України (СДПУ). 9 червня 1990 р. – Українська Селянська Демократична партія. 30 вересня 1990 р. – Партія Зелених України (ПЗУ).

24 листопада 1990 р. проголошується Ліберальне-Демократична партія України. В грудні 1990 р. в Києві проголошується Демократична партія України (ДемПУ), що об'єднала представників Народного Руху України, які намагалися перетворити останній на партію. На початку 1991 року була створена Партія демократичного відродження України [11]. Тільки на першій сесії Української міжпартійної асамблеї (УМА), що відбулася 30 червня – 1 липня 1990 р. в Києві були представлені: Українська національна партія, Українська народно-демократична партія, Українська Республіканська партія, Українська селянська народно-демократична партія, низка молодіжних і релігійних організацій, представники ОУН(м) і ОУН(б) (мельниківці і бандерівці) [12]. Згодом ця УМА перетворилася в УНА (Українську Національну Асамблею) (вересень 1991 р.), що з 1994 р. стала партією [13]. Однак усі ці партії були вкрай малочисельними і, окрім Народного Руху України (громадської організації), ніякого порівняння з масовістю і тим більше рівнем організації КПУ не витримували.

Ситуація радикально змінилася в серпні 1991 року. Невдалий путч у Москві, проголошення Верховною Радою 24 серпня України незалежною демократичною державою [14] і заборона Комуністичної партії України кардинально змінили політичну ситуацію у країні. Восени 1991 року була створена ціла низка нових партій: 12 вересня в Донецьку проголошена Ліберальна партія України, 13 жовтня у Львові заснована Соціал-національна партія України; 26 жовтня в Києві – Соціалістична партія України [15].

З приблизно двох десятків українських політичних партій, які існували до 1 грудня 1991 р., майже всі обстоювали ідеї парламентської демократії, приватної власності, суверенітету України. Нові партії були малочисельними, політично наївними, не залученими до механізмів здійснення державної політики. До того ж свідоцтва про державну реєстрацію були видані Міністерством юстиції України в 1990-1991 рр. лише УРП (5.11.1990 р.), ДемПУ (28.06.1991 р.), ПЗУ (24.05.1991 р.), УСДП (15.01.1991 р.), УХДП (14.11.1991 р.) [102, с. 33-158]. Між цими партіями, а часто і всередині них, відразу ж виникли тертя, конфлікти, суперечки, протиборство лідерів. Партійні структури були озброєні програмами, але не мали механізмів їх реалізації і досить нечітко уявляли шляхи розбудови таких механізмів. Усі ці партії об'єктивно ще не могли стати повноцінними суб'єктами політичної системи.

Керівництво України, як до речі і керівництво інших держав, що утворилися на уламках колишнього СРСР, опинилося перед проблемою визначення ключового інституту політичної системи, що надав би можливість контролювати процес становлення нових суспільно-політичних відносин і прийняття політичних рішень. Таким став інститут президентства. Саме президент і його оточення стає домінуючим елементом політичної системи більшості посткомуністичних держав, що виникли внаслідок розпаду СРСР). Заміна домінуючої керівної одержавленої партії на державний інститут президентства значною мірою вирішала проблему легітимації оновленої владної еліти і заклала підвалини пострадянської моделі політичної системи.

Перший Президент України Л. Кравчук схилявся до узаконення спрощеного механізму правового регулювання реєстрації політичних партій. Для реєстрації Міністерством юстиції політичної партії достатньо було надати статут, програму, протокол установчого з'їзду, відомості про склад керівництва, документ про сплату реєстраційного збору і підписи не менш 1 тисячі громадян України, що мали право голосу на виборах (пункт 3 Положення про легалізацію об'єднань громадян, затвердженого Постановою КМУ № 140 від 26.02.1993 р.) [16]. Було створене правове підґрунтя стимулювання організації малочисельних політичних (або псевдополітичних) партій з амбітними лідерами. З іншого боку, ніяких перешкод на шляху їх зростання і розвитку держава не виставляла. Отже, вочевидь були створені умови, по-перше, для інституалізації української партіоми, по-друге, для формування в Україні атомізованої багатопартійної системи. Тобто, багатопартійної системи, де існують десятки партій, а сама їх кількість робить систему не тільки неефективною, а й недієздатною[17].

У 1992-1993 рр. виникає велика кількість нових партій: Селянська партія України (25.01.1992 р., Херсон); Слов'янська партія України (16.05.1992 р.,

Донецьк); Християнська Демократична партія України (20.06.1992 р., Київ); Українська Консервативна республіканська партія (27.02.1992 р., Київ); Конгрес Українських націоналістів (18.10.1992 р., Київ); Конституційно-демократична партія (21.06.1992 р., Київ); Партія Праці (26.12.1992 р., Донецьк); Партія комуністів (більшовиків) України (18.07.1992 р., Дніпропетровськ); Партія економічного відродження (1.11.1992 р., Сімферополь), багато інших. Найбільш масовою політичною силою стала відновлена влітку 1993 р. Комуністична партія України (19.06.1993 р., Донецьк). Фактично, участь політичних партій в політичному житті суспільства зводилася до оголошення заяв їх лідерів про свою опозиційність або, навпаки, підтримку певних інститутів державної влади (Президента, Верховної Ради, Уряду) і дій інших держав (в основному – Росії).

У 1994 році відбулися вибори народних депутатів, вибори до органів місцевого і регіонального самоврядування, дострокові вибори Президента України. Більшість з чотирьох десятків існуючих тоді політичних партій тією чи іншою мірою брали в них участь. Однак, виборча система того часу (вона регулювалася Конституцією України від 20 квітня 1978 р. і законами «Про вибори Президента України» від 24 лютого 1994 р., «Про вибори народних депутатів і голів сільських, селищних, районних, міських, районних в містах, обласних Рад» від 24 лютого 1994 р.) мала чистий мажоритарний характер і не сприяла розвитку партійної системи. Тим не менш, більше половини народних депутатів України заявили про свою приналежність до тих чи інших партій. Найбільш помітними були успіхи лівих партій – КПУ, СПУ і СелПУ. Після квітневих виборів, липневих і листопадних довиборів 1994 р. їх представники мали 172 парламентських мандата з 403 [18].

28 червня 1996 р. Верховна Рада України приймає нову Конституцію України, чим прискорює формування нового конституційного ладу в державі, а водночас сприяє конституалізації партіоми. Вагомим стимулом для зростання впливу політичних партій на розвиток суспільно-політичних процесів в країні стало прийняття парламентом 24 вересня 1997 р. нової редакції Закону України «Про вибори народних депутатів України». Була введена нова, змішана (мажоритарно-пропорційна) виборча система, за якою половина складу парламенту на виборах 29 березня 1998 р. обиралася в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі, а інша половина – в одномандатних округах за принципом відносної більшості. Ця виборча система стала значною віхою в історії розвитку партіоми в нашій країні.

Політичні партії отримали можливість стати самостійними суб'єктами виборчого процесу і скористалися нею. Про своє бажання взяти участь у виборчій кампанії заявили 25 політичних партій і 9 виборчих блоків, до складу яких увійшли ще 19 партій. За станом на 1 січня 1998 року Мінюстом було зареєстровано вже 53 політичні партії, 44 з них вирішили брати участь у виборах до парламенту. Введення нової виборчої системи стало дійовим каталізатором партійного розвитку [19]. Для реєстрації партій (блоків) у якості суб'єктів виборчого процесу їм треба було зібрати на свою підтримку не менш 200 тисяч підписів виборців. Підписні листи були видані ЦВК 23 партіям і 9 блокам, а після збору підписів та їх перевірки у виборах взяли участь 30 політичних партій і виборчих блоків партій. В їх списках були зареєстровані 3 539 кандидатів у народні депутати. До складу 225 окружних виборчих комісій увійшли 5453 представника, в тому числі 3 361 – від партій (блоків). До складу 32 711 дільничних виборчих комісій увійшли 383 500 громадян, з них понад 45 тис. (11,7 %) представляли політичні партії [20]. Під час виборчої кампанії 1998 р. політичні партії України помітно активізували свою різнопланову діяльність. За підсумками виборів народних депутатів України 29 березня 1998 р. отримали понад 4 % голосів виборців і взяли участь в розподілі депутатських мандатів 7 політичних партій і 1 блок (з 2-х партій). Зокрема, КПУ підтримали 24,6 % виборців; НРУ – 9,4 %; виборчий блок СПУ – СелПУ – 8,56 %; Партію зелених України – 5,4 %, НДП (тодішню «партію влади») – 5,01 %; ВО «Громада» – 4,68 %; ПСПУ – 4,04 %; СДПУ(о) – 4,01 %. 6 870 000 голосів виборців (25,9 %) були подані за партії та блоки, що не подолали 4 % бар'єру [21]. Фактично, саме з цього часу можна вести мову про формування в Україні вже не просто багатопартійності, а багатопартійної політичної системи, розуміючи під останньою не просто сукупність партій, а вже сукупність парламентських партій та партій, представлених у місцевих радах, з їх взаємозв'язками і взаємовідносинами та з урахуванням їх політичної ваги.

Активними суб'єктами виборчого процесу виступили політичні партії і виборчі блоки під час президентської виборчої кампанії 1999 року. За станом на 1 червня 1999 р. Міністерством юстиції були зареєстровані вже 75 політичних партій. Висунути своїх кандидатів на посаду Президента України вирішили тільки 19 політичних партій, а УРП, ХНС, СДС і УСДП об'єдналися у виборчий блок «Наш Президент Євген Марчук!». Після висування зборами громадян і збору підписів і реєстрації кандидатом чинного Президента Леоніда Кучми був створений відповідний блок «Наш Президент Леонід Кучма», що об'єднав 24 провладні політичні партії. Під час виборчої кампанії більше половини з 405 917 членів 32 830 дільничних виборчих комісій були заявлені від партій. На цих виборах був уперше задіяний інститут офіційних спостерігачів за виборчим процесом. Офіційних спостерігачів було зареєстровано 276 450 осіб, серед них від КПУ – 37 тис., від СПУ – 35 тис., від СелПУ – 26 тис., від блоку «Наш Президент Євген Марчук!» – понад 21 тис. [22].

Активну участь брали політичні партії в процесі ініціювання, підготовки й проведення Всеукраїнського референдуму за народною ініціативою 16 квітня 2000 р. Фактично, це була невдала спроба

президента Леоніда Кучми провести конституційно-правову реформу, внести окремі зміни до Конституції України з метою подальшої концентрації владних повноважень та підвищення дієздатності держави. Власне кажучи, сам збір підписів за проведення референдуму був ініційований пропрезидентською Партією «Демократичний Союз» (створена 23.05.1999 р. на з'їзді в Києві). До складу комісій з проведення референдуму своїх представників направила 61 політична партія. Загальна чисельність представників політичних партій в комісіях з проведення референдуму становила 153459 осіб. (Партія «Демократичний Союз» – 39126 осіб (25,5 %); СДПУ(о) – 20 661 осіб (13,5 %); Аграрна партія України – 18 649 осіб (12,2 %); НДП – 18543 осіб (12 %). Значна кількість партій взяла не менш активну участь у кампанії з бойкотування Всеукраїнського референдуму (КПУ, СПУ, ПСПУ, УРП, УНР та інші). Перебіг тих подій є наочним свідченням тієї обставини, що багатопартійна політична система стає реальністю, з якою вимушені рахуватися владні інститути навіть в умовах авторитарного режиму.

На 1 січня 2001 р. в Україні було зареєстровано 109 політичних партій і легалізовано 10 503 їх місцевих осередки. В усіх регіонах України місцеві осередки мали 12 політичних партій: АПУ, «Батьківщина», «Громада», ДемПУ, КПУ, КУН, НРУ, НДП, Партія «Демократичний Союз», Партія «Соціал-Демократичний Союз», СДПУ(о), СПУ. Ще 31 політична партія мала місцеві організації більш ніж в половині регіонів України. З наближенням парламентських виборів 2002 р. кількість політичних партій ще більше зросла. 31 серпня 2001 р. за даними Міністерства юстиції в Україні були зареєстровані вже 123 партії, на кінець грудня – 132.

Свідченням не тільки кількісних, а й якісних змін в партійній системі України стали події грудня 2000 – квітня 2001 року, пов'язані зі справою Георгія Гонгадзе та з кампанією антипрезидентських протестів «Україна без Кучми!». Загалом це окрема і дуже цікава, захоплююча та дискусійна тема для дослідження, особливо в розрізі пошуку внутрішніх та зовнішніх витоків подій «помаранчової революції» і взагалі для осмислення екзогенних та гетерогенних чинників політичних процесів у сучасному світі. Зазначимо лише, що цю акцію підтримали 24 політичні партії та громадські організації націоналістичної та лівої спрям ості. Масові протести з 15 грудня 2000 р. по 9 березня 2001 р. розвивалися по наростаючій і лише після кривавих зіткнень протестантів з міліцією у Києві пішли на спад. Але під тиском тих подій не тільки пішли у відставку міністр внутрішніх справ та головасту, а й було поставлено хрест на сподіваннях президента Кучми зміцнити свою владу або державну владну вертикаль, суттєво змінено як зовнішнє, так і внутрішнє становище української держави.

У виборах до Верховної Ради 31 березня 2002 р., які проводилися за Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 18 жовтня 2001 р. брали участь 21 політична партія (самостійно) і 12 блоків, до яких входило 42 партії. Чимало партій (блоків) були відсторонені від виборів. За даними ЦВК подолали 4 % бар'єр виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (НРУ, УНР, ПРП, ХНС, партія «Солідарність», партія «Вперед Україна!», РХП, КУН, ЛПУ, Молодіжна партія України), КПУ, виборчий блок «За сильну Україну!» (АГТУ, НДП, ПППУ, Трудова Україна, Партія регіонів), виборчий блок Юлії Тимошенко («Батьківщина», УРП, партія «Собор», УСДП), Соціалістична партія України, СДПУ(о). Деякі політичні партії – «Єдність», «Демократичний Союз», ДемПУ – 4 % бар'єру не здолали, однак провели до Верховної Ради по декілька своїх представників від мажоритарних одномандатних округів [23].

Втім, переконати українських громадян-співвітчизників в тому, що вибори 31 березня 2002 р. – це свято демократії, чесності і прозорості, не вдалося. Згідно з даними Центра Разумкова 58,6 % громадян вважали, що ці вибори не були ані чесними, ані прозорими. За висловом президента вищевказаного центру А. Гриценка на цих виборах влада поводила себе так, нібито невідворотно наближається кінець світу, і ці вибори будуть останніми.

Перебіг подій президентської виборчої кампанії 2004 року та активна участь в цих подіях провідних політичних партій (та ще й з широким залученням останніми дрібних і навіть фантомних, примарних партійних утворень) засвідчив унеможливлення функціонування політичного процесу в Україні без залучення до нього партійних структур. Тобто, фактично тенденція до формування в Україні атомізованої партійної системи почала сходити нанівець. Тим більше, що Законом України від 8 грудня 2004 р. «Про внесення змін до Конституції України» було закріплено поступовий перехід форми правління від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки та проведення парламентських і більшої частини місцевих виборів за чистою пропорційною системою. Щоправда, як показало життя, до підвищення своєї ролі в державно-політичному процесі наші партії з'явилися нездатні, про що свідчать, наприклад, і їх неспроможність протистояти незаконному розпуску парламенту президентом В. Ющенко в 2006 році, і їх млява реакція на Рішення Конституційного Суду України стосовно скасування конституційної реформи 2004 року, і взагалі ставлення українських громадян до політичних партій.

Тим не менш, напередодні виборів 26 березня 2006 року в Україні було зареєстровано 126 політичних партій. У виборах 2006 року взяли участь 28 політичних партій та 17 блоків. На 1 січня 2007 р. в Україні було зареєстровано вже 137 політичних партій і більшість з них взяла участь в позачергових парламентських виборах 2007 р. На 2002 р. в країні було зареєстровано вже понад 130 політичних партій, щоправда, після перевірок, що проводилися органами Міністерства юстиції в квітні-червні 2003 року, кількість їх почала зменшуватися за рахунок скасування Верховним Судом України

реєстрації партій-фантомів (на зразок Прогресивної автомобільної партії). Але на початок 2004 року 96 політичних партій були офіційно визнані державою і проводили певну діяльність. На травень 2010 року кількість офіційно зареєстрованих в Україні політичних партій досягла вже 171. На червень 2010 р. в Україні було зареєстровано 180 політичних партій, на жовтень 2010 – січень 2011р – вже 185 [24].

Щоправда, з квітня 2011 р. Мінюст починає перевірку політичних партій на предмет відповідності їх діяльності вимогам закону і слід очікувати скорочення кількості останніх. За словами міністра О. Лавриновича, Міністерством юстиції вже направлено запит до ЦВК для отримання переліку політичних партій, що висували своїх кандидатів на виборах Президента України у 2004 і 2010 роках та виборах народних депутатів України у 2002, 2006, 2007. Стаття 24 Закону «Про політичні партії в Україні» визначає, що у разі не висування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до суду з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва. При цьому, згідно статті 18 Закону України «Про політичні партії в Україні» контроль за додержанням політичною партією вимог Конституції та законів України, а також статуту політичної партії здійснює Міністерство юстиції України. Відповідно до статті 19 Кодексу адміністративного судочинства адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ. Рішення суду про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск її керівних органів, обласних, міських, районних організацій і первинних осередків та інших статутних утворень політичної партії, припинення членства в політичній партії. Втім, навряд чи це скорочення буде суттєвим.

Таким чином, за два десятиліття незалежності політичні партії в Україні стали помітним чинником громадсько-політичного життя. Найбільш розповсюдженими формами роботи політичних партій в Україні є: збори, конференції, засідання керівних органів, семінари з активом, участь в «круглих столах», робота зі ЗМІ, розповсюдження партійних видань та інших агітаційно-пропагандистських матеріалів, проведення масових публічних заходів і акцій, різнопланова участь у виборчих кампаніях. Свою головну функцію – формувати, формулювати, представляти і захищати альтернативні інтереси різних соціальних угруповань суспільства вони, на погляд авторів статті, виконують досить слабко.

Партійна система, що склалася в Україні, характеризується організаційною слабкістю абсолютної більшості партій, аморфністю їх програм, нестабільністю діяльності, слабкою ефективністю. Втім, перспективи подальшого розвитку партійного будівництва в Україні проглядаються досить виразно. Щоправда, ці перспективи стимулюються не стільки активізацією власної їх діяльності, скільки державними інститутами, «партіями влади», внутрішніми та зовнішніми «спонсорами» та групами впливу. Головними чинниками зміцнення партійної системи в 2005-2010 рр. виступали, по-перше, конституційно-політична реформа, основною метою якої було перетворення форми правління в Україні з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську, по-друге, впровадження пропорційної виборчої системи обрання парламенту замість змішаної, пропорційно-мажоритарної, по-третє, впровадження пропорційної системи для більшості місцевих виборів, а саме депутатів міських, районних у містах, районних, обласних рад, по-четверте, запровадження державного фінансування політичних партій. Ще одним чинником розвитку партійної діяльності можна вважати виборчі кампанії 2004, 2006, 2007, 2010 років. Виборчі кампанії завжди активізують діяльність політичних партій. Отже, останній чинник є постійно діючим і стимулює так би мовити «кількісні зміни» в партійній системі, а от перші три спроможні були надати останній нову якість і суттєво зміцнити її підвалини.

Інша справа, що передбачена змінами до Конституції від 8 грудня 2004. трансформація системи влади, по-перше, об'єктивно обмежувала владні важелі інституту президентства та суб'єктивно вкрай дратувала Президента і його оточення, по-друге, руйнувала вертикаль виконавчої влади і порушувала взаємодію центральної і місцевої влади. Звідси країна отримала політичну кризу 2007 року з поза черговими парламентськими виборами і повною нез'ясованістю як найближчого майбутнього, так і середньострокової перспективи державотворчих процесів.

Президентські вибори 2010 р. та перемога на них лідера Партії регіонів В. Януковича надали реальний шанс подолання перманентної політичної кризи останніх років, можливість стабілізації та консолідації влади. Отже, і реальне місце українських політичних партій у життєдіяльності держави зараз знаходиться у повній залежності від остаточного виходу з цієї кризи. Та все ж таки перебіг подій останнього десятиліття беззаперечно засвідчує тенденцію посилення значення партій в українському політичному житті.

Впровадження пропорційної виборчої системи безперечно стимулювало партійне будівництво і підвищувало відповідальність політичних партій за власну діяльність, за дії своїх представників у парламенті та уряді, інших органах виконавчої влади. Але, якщо бути відвертими, то слід зазначити, що можливостями, які надавала конституційна реформа та пропорційна виборча система, політичні партії не скористалися належним чином. Принаймні, та легкість, з якою суспільство прийняло рішення Конституційного суду України від 30.09.2010 р. про скасування політреформи є чи не найміцнішим доказом оголошеної вище тези.

Ще одним чинником, що повинен був привести до позитивних зрушень у партійній системі і сприяти її зміцненню, було законодавче впровадження державного фінансування політичних партій. Ще

27 листопада 2003 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні» був прийнятий парламентом, а наприкінці грудня підписаний президентом. Закон набув чинності з 1 січня 2005 р., а фінансова підтримка державою партій і блоків, що мають парламентське представництво повинна була бути запроваджена після виборів до Верховної Ради 2006 року. Тобто, в Україні планувалося впровадити європейський політичний і правовий досвід, який переконує в доцільності і корисності державного фінансування партій для активізації їх участі в суспільних процесах, якісного розвитку партійно-політичної системи, підвищення прозорості політики. Безперечно, такий чинник як введення прямого державного фінансування партій-переможців став би ще одним стимулом подальшого розвитку багатопартійності в Україні. Але, як завжди, грошей у Бюджеті не знайшли, і коли ці норми Закону почнуть працювати – нікому не відомо, тим більше в умовах неподоланої фінансово-економічної кризи та хронічного бюджетного дефіциту.

Таким чином, становлення багатопартійності в Україні розпочалося на межі 80-90-х рр. минулого століття разом з появою масових громадсько-політичних рухів і нових політичних партій, які стали поєднувальною ланкою між суспільством і владою.

Перебіг процесу створення багатопартійної системи в Україні має певну етапність. Перший етап охоплює десятиріччя з другої половини 1980-х років до кінця 1990-х, коли відбувається фактичне створення партіоми в Україні, відбувається інституалізація та конституалізація політичних партій, спостерігається тенденція до створення великої кількості різновекторних політичних організацій та формування атомізованої партійної системи в межах авторитарного режиму президентсько-парламентської республіки. Всередині цього етапу досить виразно виокремлюються радянський, перший пострадянський період (починається між 24 серпня – 1 грудня 1991 і завершується всередині 1995 року), другий пострадянський період приблизно охоплює час з середини 1995 року до парламентських і місцевих виборів навесні 1998 року.

Другий етап починається в 1998-1999 рр. і продовжується донині. Він характеризується тим, що багатопартійна політична система стає в Україні реальністю, з якою вимушені рахуватися владні інститути навіть в умовах авторитарного режиму. Певним водорозділом двох періодів цього етапу став 2004 рік, який започаткував нові консолідаційні процеси, які привели до утворення нових мега-блоків і мега-партій (зокрема ПР, БЮТ, НУНС), що відіграють провідну роль в сучасному політичному житті країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологія посткомунізму. Політичний аналіз посткомуністичних суспільств. – К. : Політична думка, 1995. – С. 137.
2. Бородинов В. Д. Политология : учебн. пособие / В. Д. Бородинов. – Донецк : КИТИС, 2000. – С. 217; Примуш М. В. Історія і теорія політичних партій / М. В. Примуш. – Донецьк : КИТИС, 2000. – С. 237.
3. Пуфлер Е. Партійна система незалежної України: Особливості формування, тенденції подальшої трансформації / Е. Пуфлер. – К. : УФПР, 1997. – С. 30; Політологія посткомунізму. Політичний аналіз… – С. 137.
4. Примуш М. В. Вказ. праця … – С. 237.
5. Там само.
6. Рябцев В. П. Політичні партії: правова регламентація діяльності в Україні : навч. посібник / В. П. Рябцев, О. Л. Леонов, В. Л. Станкевич. – К. : ПП «ТРК «ІК», 2005. – С. 18.
7. Лапаева В. В. Право и многопартийность в современной России / В. В. Лапаева. – М. : Норма, 1999. – С. 1.
8. Пуфлер Е. Вказ. праця… – С. 32–34.
9. Политология для юристов : курс лекций / [под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько]. – М. : Юрист, 1999. – С. 293–294.
10. История политических партии России / [под ред. А. И. Зевелева]. – М. : Высшая школа, 1994. – С. 8.
11. Політичні партії в Україні : іформаційно-довідкове видання / [редкол.: М. М. Рябець (голова) та ін.]. – К. : Центр. виборч. комісія, 2001. – С. 33–138.
12. Болбат Т. Донецкая область: политические партии / Т. Болбат, В. Лыков, Е. Семичстная. – Д. : Донбасс, 1998. – С. 84–85.
13. Там само. – С. 85.
14. Про проголошення незалежності України [Електронний ресурс]: постанова Верховної Ради Української РСР від 24 серпня 1991 р. № 1427-XII. – Режим доступу : http://www.zakon.rada.gov.ua.
15. Політичні партії в Україні : інформ.-довідкове видання… – С. 33–158.
16. Пуфлер Е. Вказ. праця … – С. 56.
17. Теория политики : учебн. пособ. / [под. ред. Б. А. Исаева]. – СПб. : Питер, 2008. – С. 233.
18. Рябцев В. П. Вказ. праця … – С. 23.
19. Політичні партії в Україні : інформ.-довідкове видання… – С. 10–12.
20. Там само. – С. 24–25.
21. Там же само. – С. 17–18.
22. Там само. – С. 18.
23. Там само.
24. Міністерство Юстиції України. Довідкова інформація. Реєстрація політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua.

Рецензенти: д.політ.н., професор М. С. Іванов;
д.філос.н., професор В. Л. Гавеля

© Леонов О. Л., Станкевич В. Л., 2011

Надійшла до редколегії 18.03.2011 р.